

فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی
دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار
سال سیزدهم، شماره ۱، بهار ۱۳۹۸
صص ۱۲۴-۱۰۵

مدل‌سازی معادلات ساختاری مسئولیت اجتماعی اسلامی با تکیه بر مدیریت دولتی نوین از نوع حکمرانی خوب هادی ردایی^۱، حسین حبیبی تبار^۲، زین‌العابدین امینی سابق^۳، احسان ساده^۴

چکیده

هدف این مطالعه مدل‌سازی معادلات ساختاری مسئولیت اجتماعی اسلامی با تکیه بر مدیریت دولتی نوین از نوع حکمرانی خوب بود. روش این پژوهش کاربردی از نوع کیفی است. در این پژوهش به تبیین مسئولیت اجتماعی از دیدگاه اسلام و سایر مکاتب پرداخته شد. یکی از موضوعات مورد بررسی چگونگی نگاه اسلام به مسئولیت‌های اجتماعی بود. بنابراین ضمن ارائه تعاریفی از مسئولیت اجتماعی و حکمرانی خوب با مروری بر مفاهیم به مبانی فلسفی دیدگاه‌های مسئولیت اجتماعی در ابعاد عمومی، کلاسیک و اسلامی پرداخته شد. برای شناسایی معیارها و بیان روابط بین معیارها پس از مطالعه ادبیات پژوهش‌های مرتبط و مصاحبه با مدیران وزارت‌خانه ارتباطات و فناوری اطلاعات از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده شد. نتایج نشان داد که مسئولیت اجتماعی در سبک اسلامی در پنج بعد اقتصادی، اجتماعی - سیاسی، قانونی، اخلاقی و نوع‌دوستی و حکمرانی خوب در پنج بعد مشارکت، پاسخگویی، عدالت و برابری، حاکمیت قانون و کارایی و اثربخشی دولت قرار گرفت. همچنین مدل مسئولیت اجتماعی اسلامی با تأکید بر حکمرانی خوب برازش خیلی خوبی داشت و در نهایت مدل مسئولیت اجتماعی اسلامی با تأکید بر حکمرانی خوب طراحی و ارائه شد.

کلید واژه‌ها: مسئولیت اجتماعی اسلامی، حکمرانی خوب، مدل‌سازی معادلات ساختاری.

پذیرش مقاله: ۱۳۹۸/۲/۲۷

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۹/۲۹

-
- ۱- دانشجوی دکتری، گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران.
hadi.un13@yahoo.com
  - ۲- استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشکده علوم انسانی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران. (نویسنده مسئول)
habibi.tabar@yahoo.com
  - ۳- استادیار، گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران.
drsajadami@yahoo.com
  - ۴- استادیار، گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران.
e.sadeh@yahoo.com

مقدمه

امروزه انسان از جامعه صنعتی به سوی جامعه اطلاعاتی در حرکت است و هزاره سوم را با پیشرفت‌های علمی و فنی فوق‌العاده‌ای آغاز می‌کند. مدیران در سازمان‌ها با محیط‌های بسیار متغیر و پیچیده داخلی و بین‌المللی روبرو هستند و با چالش‌های عدیده‌ای از جمله فشار برای شفافیت و پاسخگویی بیشتر، منابع مالی محدود، افزایش وظایف و فعالیت‌ها، تغییرات پرسرعت تکنولوژی و هجوم راه‌حل‌های مدیریتی متفاوت برای بهبود وضعیت سازمان‌ها مواجه می‌باشند و تنها عامل موفقیت سازمان در عصر اطلاعات، کارکنان و مدیران آن هستند. مدیران عصر نوین باید هوشمند، متخصص و تیزبین باشند تا خود را برای مقابله با چالش‌های فراروی سازمان آماده کنند. در این راستا مدیران مجبور به ایجاد تصویر شفاف و قابل اعتماد از سازمان هستند (رستگار، اکبرزاده صفوئی و زنگیان، ۱۳۹۶). مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها به‌عنوان دستورالعملی برای کسب‌وکار اخلاقی در سال‌های اخیر رشد فزاینده‌ای داشته است. گسترش این مفهوم و حرکت آن را می‌توان از تعداد زیاد انتشارات، کنفرانس‌ها، مقاله‌ها و سازمان‌های فعال در این زمینه یافت (حبیبی، وظیفه‌دوست و جعفری، ۱۳۹۵). نظریه‌پردازان با رویکردهای مختلفی به مفهوم مسئولیت اجتماعی نگریسته‌اند و تعاریف متعددی از سوی آنها در این حوزه ارائه شده است. مسئولیت اجتماعی مجموعه وظایف و تعهداتی است که باید در جهت حفظ، مراقبت و کمک به جامعه‌ای که در آن فعالیت می‌کنیم، انجام دهیم. از دیدگاه مدرن ریشه مسئولیت‌پذیری اجتماعی به دهه ۱۹۵۰ برمی‌گردد. مسئولیت اجتماعی تلاش‌های داوطلبانه برای از بین بردن یا حداقل کردن اثرات منفی فعالیت‌های تجاری بر ذینفعان تعریف می‌شود که توسط سازمان‌ها صورت می‌گیرد. در دنیای مدرن به سازمان‌ها آزادی بیشتری داده شده است، اما از آنها انتظار می‌رود که اقداماتی را در جهت مسئولیت‌پذیری اجتماعی مانند حمایت از حقوق بشر انجام دهند (سامت و جاربویی^۱، ۲۰۱۷). در این زمینه الگوهای بسیاری در چند سال اخیر در دنیا معرفی شده است که سازمان‌ها با رعایت موازین آنان سعی در بدست آوردن مشروعیت و مقبولیت در سطح جامعه می‌کند، اما در دین اسلام این موضوعات به کرات و به دفعات به‌عنوان رهنمودهای اساسی در قرآن کریم و در سخنان ائمه اطهار (ع) آمده است که

^۱. Samet & Jarboui

می‌تواند الگوی مناسبی برای سازمان‌های اسلامی باشد (نیکومرام و فیض‌آبادی، ۱۳۸۹). مسئولیت‌پذیری و تعهد داشتن انسان در قبال مسائل گوناگون جامعه قدمتی به درازای خلقت انسان دارد. از لحظه‌ای که انسان به امر خداوند متعال پا به عرصه گیتی گذاشت، انسان در برابر خالق خود، در برابر خود و یا به تعبیر دقیق‌تر در برابر نفس خود و در برابر جهان پیرامون رسالت و ماموریتی عظیم یافت. مسئولیت اجتماعی در اسلام با مفهوم امر به معروف و نهی از منکر ارتباط دارد. بر اساس مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی از آنجایی که سازمان‌ها نیز مانند اشخاص حقیقی عضوی از اجتماع به شمار می‌روند و مانند سایر اعضای جامعه در برابر محیط پیرامون خود مسئولیت دارند، ضروری است که علاوه بر بهبود عملکرد اقتصادی و اجتماعی خود بر ارتقای استانداردهای زندگی اجتماعی افراد نیز تاکید نمایند (الوجنا، ۲۰۱۰).

امروزه به طور فزاینده‌ای نگرانی سازمان‌ها به سوی مسائل مربوط به اجتماع و مسئولیت‌های اجتماعی در جامعه متمرکز شده است. در واقع امروزه سازمان‌ها و شرکت‌ها در حالی که سعی در به حداکثر رساندن عملکرد اقتصادی خود جهت برآورده ساختن حداکثر سودآوری برای سهامداران دارند، از سوی دیگر باید مسئولیت‌های اجتماعی خود را به طور کامل و به نفع جامعه در نظر بگیرند. سهامداران از طریق مجمع عمومی نقش خود را در برخورد با نگرش‌های اخلاقی و رفتارها در سطح صنوف اعمال می‌کنند و در نتیجه تأثیر شدیدی در شکل‌گیری استراتژی‌های هیئت مدیره دارند. در واقع سهامداران نیازمند شفافیت، اثربخشی و کارایی در بخش مدیریت هستند تا بتوانند مزایایی اقتصادی و در نتیجه اطمینان از تداوم سودآوری شرکت در بلندمدت داشته باشند. این در حالی است که از سوی دیگر باید خواستار پیاده‌سازی سیاست‌های مسئولانه اجتماعی در سازمان‌ها و شرکت‌های خود باشند (رودریگز-فرناندز^۲، ۲۰۱۶). برنامه‌های مسئولیت اجتماعی می‌تواند هزینه‌هایی را برای سازمان‌ها و شرکت‌ها دربرداشته باشد و همچنین می‌تواند رقابتی را برای منابع مالی محدود سازمان‌ها و شرکت‌ها جهت فعالیت‌های بازاریابی مانند توسعه محصول و تبلیغات جدید ایجاد کند (بهاردواج، چاتیرجی، دوگرلیوغلو دمیر و تروت^۳، ۲۰۱۸). بنابراین می‌توان عنوان نمود که امروزه مسئولیت اجتماعی شیوه‌ای معمول در

---

1. Aluchna

2. Rodriguez-Fernandez

3. Bhardwaj, Chatterjee, Dogerlioglu Demir & Turut

میان سازمان‌ها و شرکت‌ها شده و نقشی حیاتی در اقتصاد به منظور بهبود سرمایه‌گذاری اخلاقی و ایفای مسئولیت سازمان‌ها و شرکت‌ها نسبت به سهامداران بازی می‌کند. پس مشارکت در فعالیت‌های مسئولیت اجتماعی در حال حاضر به‌عنوان ضرورتی جهت اطمینان از پایداری سازمان شناخته می‌شود (دروز، احمد شوکری، یوسف، راملی، محمد زین و ابوبکر^۱، ۲۰۱۷). مسئولیت اجتماعی شرکت و اخلاق کسب‌وکار از نظر چشم‌انداز علمی و عملی به مفهومی بسیار پیچیده تبدیل شده و مسئولیت اجتماعی اساساً مفهومی چندبعدی است و محدوده وسیع و متنوعی از رفتارهای سازمانی، منابع، فرایندها و خروجی‌ها را می‌توان به آن اختصاص داد (رودریگز-فرناندز، ۲۰۱۶).

گسترش شهرنشینی و پیچیده شدن هر چه بیشتر روابط در قالب نقش‌های متعدد باعث شده است تا مسئولیت‌پذیری اجتماعی به یک موضوع جامعه‌شناختی مهم تبدیل گردد. این سازه بیانگر احساس و عملی است که افراد در چارچوب موقعیت‌ها و نقش‌های خود به طور آگاهانه و آزادانه نسبت به امور گوناگون اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و غیره از خود بروز می‌دهند. همچنین مسئولیت یا مسئولیت‌پذیری اشاره به حس وظیفه‌شناسی، پاسخگویی و متعهد بودن اشاره دارد (گلی، خوزین، اشرفی و نادریان، ۱۳۹۷). مسئولیت‌پذیری اجتماعی شامل ویژگی‌هایی مانند رعایت قوانین و هنجارها، به تأخیر انداختن خواسته‌ها، تفکر قبل از عمل و سازماندهی و اولویت‌بندی تکالیف اشاره دارد و باعث می‌شود که فرد این توانایی را کسب کند که به تفکرات و احساسات خود نظم ببخشد و خود را مسئول انتخاب‌هایی که می‌کند و همچنین پیامدهای فردی و اجتماعی آنها بداند (رابینسون و ایلرت^۲، ۲۰۱۸). مسئولیت اجتماعی سازمان از منظر ذینفعان زمانی مطرح می‌شود که در مدیریت ذینفعان سازمان خللی وارد شده باشد. بی‌توجهی سازمان به ذینفعان خارجی سبب بروز پیامدهای ناگوار برای مصرف‌کننده کالای آن سازمان می‌شود و به این ترتیب حریم و مرز جامعه شکسته می‌شود و در نتیجه مسئولیت اجتماعی مسئولیت مدیر آینده‌نگر است (ابراهیمی، منصوری و رحمان احمدآبادی، ۱۳۹۳). مسئولیت اجتماعی دارای پنج بعد است. ۱) بعد اقتصادی: مسئولیت اقتصادی پایه و اساس همه ابعاد در هرم مسئولیت‌پذیری اجتماعی توصیف می‌شود که در آن همه کارها و اقدامات اقتصادی

^۱. Darus, Ahmad Shukri, Yusoff, Ramli, Mohamed Zain & AbuBakar

^۲. Robinson & Eilert

سازمان مورد نظر قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر مسئولیت اولیه هر بنگاه اقتصادی کسب سود است. وقتی سازمان سود لازم را بدست می‌آورد و حیات خود را تضمین می‌کند که بتواند به مسئولیت‌های دیگر بپردازد. (۲) بعد اجتماعی - سیاسی: این بعد شامل انتظارات، خواسته‌ها و سیاست‌های مدیران عالی در سطح کلان است که انتظار می‌رود مدیران و کارگزاران سازمان‌ها با نگرش همه‌جانبه و رعایت حفظ وحدت و مصالح عمومی کشور تصمیمات و استراتژی‌های کلی را سرلوحه امور خود قرار داده و با دید بلندمدت تصمیم‌گیری کنند. این بعد را پاسخگویی اجتماعی هم می‌نامند. پاسخگویی اجتماعی تعهد در قبال مسئولیت واگذار شده است و از این رو پاسخگو بودن دلالت بر نوعی رابطه رسمی دارد که در آن اختیارات از یک طرف به طرف دیگر محول شده است. (۳) بعد قانونی: در این بعد سازمان‌ها ملزم می‌شوند در چارچوب قانون و مقررات عمومی عمل کنند. جامعه این قوانین را تعیین می‌کند و کلیه شهروندان و سازمان‌ها موظف هستند به این مقررات به‌عنوان یک ارزش اجتماعی احترام بگذارند و به این التزام اجتماعی نیز می‌گویند. (۴) بعد اخلاقی: این بعد به‌عنوان انتظارات جامعه از سازمان‌ها مبنی بر اینکه ارزش‌ها و هنجارهای جامعه را مد نظر داشته باشد و به آن احترام بگذارد، توصیف می‌شود و فراتر از چارچوب قوانین مکتوب است. (۵) بعد نوع‌دوستی: این بعد شامل فعالیت‌های داوطلبانه سازمان‌ها به منظور رسیدگی به مسائل و معضلات جامعه است. این فعالیت‌ها شامل اقداماتی مانند کمک‌های خیریه، برنامه‌های خدمات اجتماعی، اقدامات داوطلبانه کارکنان، حمایت از محیط زیست، برنامه‌های اعطای وام و تلاش برای بهبود سطح زندگی را شامل می‌گردد. همچنین بعد نوع‌دوستانه مجموعه وظایف و تعهداتی را شامل می‌شود که سازمان باید در جهت حفظ و کمک به جامعه با نگرش همه‌جانبه و رعایت حفظ وحدت و مصالح عمومی کشور انجام دهد و به این بعدد بعد بشردوستانه نیز می‌گویند (رؤیایی و مهردوست، ۱۳۸۸).

مفهوم مسئولیت اجتماعی یعنی تمیز دادن درست از غلط و انجام آنچه که درست است. در مسئولیت اجتماعی سازمان به این مطلب اشاره شده است که سازمان باید یک شهروند مشارکت‌جوی خوب باشد و تعریف رسمی مسئولیت اجتماعی بدین شرح است که الزامات مدیریت درباره انتخاب گزینه‌هایی که موجب ارتقای رفاه و منافع اجتماع و سازمان می‌شود. با دانستن این موضوع وضعیت کمی دشوارتر می‌شود. زیرا مسئولیت اجتماعی طیف وسیعی از ملاحظات را دربرمی‌گیرد که در تعیین درست یا غلط بودن آنها با ابهام روبرو می‌شویم. در واقع

مسئولیت اجتماعی سازمان رفتار مناسب و مورد انتظار جامعه از سازمان در قبال کارکنان، سهام‌داران، مشتریان، ارباب رجوع‌ها و جامعه می‌باشد (عزیزی و محسنی، ۱۳۹۶). به طور کلی سه دیدگاه درباره مسئولیت اجتماعی وجود دارد که شامل دیدگاه‌های کلاسیک، عمومی و اسلامی می‌باشد. در دیدگاه کلاسیک مسئولیت اولیه هر بنگاه اقتصادی کسب سود است. این بدان معناست که هیچ کس نباید به جامعه فکر کند. بر اساس این دیدگاه هدف اصلی مدیران و سازمان‌های کسب‌وکار در جامعه باید حداکثرسازی سود و منافع بلندمدت سازمان باشد. به عبارت دیگر سازمان و مدیریت باید به دنبال کسب سود خود باشد و مستقیماً نسبت به هدف‌ها و مسائل اجتماعی فعالیتی نداشته باشد. با این شرط که مسئولیت اجتماعی را تولید کالا و خدمات با حداقل هزینه برای جامعه تعریف کنیم. در دیدگاه کلاسیک مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها و مدیران کسب سود بوده و مدیران فقط مسئولیت اخلاقی در جهت اتخاذ تصمیماتی دارند که در آنها خدعه و نیرنگ نباشد. به طور خلاصه این دیدگاه بیشتر تحت تأثیر ارزش‌های مکاتب مادی‌گرایی و ماتریالیستی قرار داشته و هدف تمامی فعالیت‌های کسب‌وکار را حداکثرسازی سود دانسته و مسئولیت اجتماعی مدیران را در قبال جامعه کم رنگ و تا حدودی نادیده می‌انگارد. دیدگاه عمومی دارای دامنه‌ای گسترده‌تر از دیدگاه کلاسیک بوده و سازمان‌های کسب‌وکار را به‌عنوان شرکای جامعه و نهادهای عمومی تعریف کرده و معتقد است حتی سازمان‌های غیرحکومتی هم ملزم به حل مسائل و مشکلات جامعه و نیز بهبود کیفیت زندگی عمومی افراد در کنار سایر سازمان‌های حکومتی هستند. از این دیدگاه سازمان‌ها و مدیران آنها متعهد می‌شوند به همان اندازه که هدف‌های شخصی خود را دنبال می‌کنند، هدف‌های بشردوستانه را پیگیری نمایند. بر این اساس سازمان‌ها به طور جدی تلاش می‌کنند تا مشکلات عمومی مانند کنترل فقر، بیکاری، آلودگی و بی‌سوادی را ریشه کن کنند. چون که جامعه اجازه فعالیت و استفاده از منابع کمیاب و نیز محیطی مناسب برای کسب سود را برای آنها بوجود آورده است. بنابراین سازمان‌ها و مدیران و مالکان آنها باید خود را مدیون جامعه و خدمتگزار آن بدانند. در دیدگاه اسلامی و بر اساس احکام دینی و الهی در خصوص مسئولیت اجتماعی، سازمان‌های حکومتی و غیرحکومتی و مدیران آنها در قبال جامعه از زاویه‌ای دیگر و با دیدگاهی گسترده‌تر و عمیق‌تر مورد بررسی قرار گرفته شده است. هر چند بر اساس موازین الهی و سیره پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع) توجه به امورات جامعه و مردم در سرلوحه کارهای قرار

گرفته‌اند، اما چنین فعالیت‌هایی را نه به‌عنوان هدف بلکه به‌عنوان وسیله‌ای برای رضای خداوند و تقرب انسان به ذات اقدس الهی دانسته است. به عبارت دیگر این دیدگاه به ارزش‌هایی چون آزادی و عدالت، برابری اجتماعی و منزلت انسان آنگونه که در شریعت مطرح شده، تاکید می‌کند. در دیدگاه اسلامی علاوه بر آنچه در دیدگاه عمومی مورد توجه قرار گرفته است به عرصه زندگی و معنویت، توسعه و بالندگی و سلامتی معنوی جامعه نیز توجه شده است. توجه به این ارزش‌ها برخلاف دیدگاه عمومی که به گونه‌ای زاییده شرایط امروز است در دیدگاه اسلامی در بطن ایدئولوژی اسلامی قرار دارد. با توجه به مفاهیم مطرح شده گرایش‌ها و ارزش‌های اقتصادی، اجتماعی و معنوی در دیدگاه‌های کلاسیک، عمومی و اسلامی در جدول ۱ شرح داده شده است (نجف بیگی، ۱۳۸۳).

جدول ۱. گرایش‌ها و ارزش‌های اقتصادی، اجتماعی و معنوی در دیدگاه‌ها

متغیرها	دیدگاه کلاسیک	دیدگاه عمومی	دیدگاه اسلامی
گرایش‌ها	توجه به منافع شخصی	توجه به منافع اجتماعی	رضای خداوند و نزدیکی به ذات احدیت
ارزش‌های اقتصادی	پول و سلامتی، به حداکثر رساندن منافع و سود، پاسخگویی مدیران تنها در برابر مالکان و نیرو انسانی همانند کالاها قابل خرید و فروش هستند	آنچه برای جامعه خوب است برای سازمان نیز خوب است، پاسخگویی در برابر جامعه، مردم مهمتر از پول هستند و توجه به نیروی کار	علاوه بر منافع فردی منافع درازمدت جامعه مهم است، رقابت سازنده به جای رقابت مخرب، مردم مهمتر از پول هستند و مسئولیت و پاسخگویی در برابر مردم و جامعه
ارزش‌های اجتماعی	فردگرایی: عدم توجه به اقلیت و عدم توجه به مشکلات زندگی پرسنل	جمع‌گرایی: توجه به حقوق اقلیت و توجه به مشکلات زندگی پرسنل	فرد در جامعه: منافع فرد و جامعه به یک اندازه مورد توجه و احترام است
ارزش‌های معنوی	عدم توجه به روحیات و اخلاقیات معنوی و انسانی	توجه به بعد انسانی و اخلاقی	توجه به بعد انسانی، اخلاقی و تکامل معنوی

موضوع مسئولیت‌پذیری اسلامی یکی از مهمترین مولفه‌های زندگی اسلامی است. این مؤلفه به زندگی انسان رنگ و بوی الهی و دینی می‌دهد. چون که انسانی که خود را تابع و پیرو هیچ قانون و مذهبی قرار نمی‌دهد و زیر بار هیچ مسئولیتی نمی‌رود، نمی‌تواند روح زندگی دینی را درک نماید. از این رو در سبک زندگی اسلامی مسئولیت‌های مشخص انسان بیان شده است که از جمله این مسئولیت‌ها می‌توان به مسئولیت انسان در قبال خداوند متعال و آیین و شریعت پاک الهی و مسئولیت انسان در قبال خود، دیگران و جهان هستی اشاره کرد. در آموزه‌های اسلامی انسان از آن جهت که انسان است دارای مسئولیت‌های خاصی در ارتباط با خدا، خویشتن، انسان‌ها و جهان هستی است که در صورت توجه، پذیرش و شکوفاسازی تمام آنها زندگی آدمی نظامی مطلوب به خود می‌گیرد و انسان به کمال شایسته خود رهنمون می‌شود (جوادی

آملی، ۱۳۹۱). تمام تحولات رشدی که به تدریج در راستای اهداف عالی معرفتی و هماهنگ با اهداف آفرینش در آدمی پدید می‌آید در چهار جنبه قرار دارد. در حقیقت پذیری این مسئولیت‌های چهارگانه به صورت مطلوب است که آدمی را به سبک زندگی اسلامی هدایت می‌کند و رشد و بالندگی سعادت‌مندان را در زندگی فردی، اجتماعی و زیست‌محیطی موجب می‌گردد و انسان زندگی دنیا را مقدمه‌ای برای زندگی اخروی و حیات جاوید قرار می‌دهد و هدف قرب و کمال مطلوب را برای خود فراهم می‌سازد (سجادی، ۱۳۸۸).

همچنین از یک سو مسئولیت اجتماعی تبدیل به عنصری مهم از هزینه‌ها و معیارهای عملکردی در دهه گذشته شده است (بانرجی و واسیو^۱، ۲۰۱۷) و از سوی دیگر حکمرانی خوب از مباحث تازه‌ای است که در دو دهه اخیر توجه محافل علمی و بین‌المللی جهان را به خود معطوف نموده است. مسئولیت‌پذیری نیز یک امر حیاتی برای حکمرانی خوب است که البته بدون وجود شفافیت و قانونمندی قابل اجرا نیست. مسئولیت‌پذیری حکومت در قبال مردم و نیز مردم در مقابل حکومت و جامعه عنصر مهمی در ایجاد رابطه دوسویه و همکاری‌جویانه و عدم شکاف بین حکومت و جامعه است که امروزه به دلیل پیچیده شدن جوامع و گسترش نیازها این دوسویگی و تعامل برای ایجاد حکمرانی ضروری است (سردارنیا و شاکری، ۱۳۹۳). اصطلاح حاکمیت خوب به‌عنوان چارچوبی سازمان‌دهنده جهت درک این روابط و نیز نظارت بر توسعه مفاهیم جدید و قدیمی ساخته شده است (دیوانی^۲، ۲۰۱۶). مفهوم حاکمیت خوب در اوایل دهه ۱۹۹۰ بسیار مورد توجه قرار گرفت. در واقع هنگامی که سازمان‌های بین‌المللی متوجه شدند که فقر حکومتی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه از عمده موانع توسعه اقتصادی این کشورها است، مفهوم حکمرانی خوب بیان کرد که همیشه یک راه بهتر برای مدیریت یک کشور یا سازمان وجود دارد. این مفهوم به چارچوب منصفانه بودن قوانین، شفافیت آنها، پاسخگویی، مشارکت مردان و زنان و غیره اشاره دارد (والنتین و فودا^۳، ۲۰۱۲).

حکمرانی خوب روش اعمال اقتدار در مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی است. این تعریف سه جنبه حاکمیت را به شرح زیر مطرح ساخته است. (۱) شکل رژیم سیاسی، (۲) فرایند اعمال اقتدار

^۱ Banerjee & Wathieu

^۲ Devaney

^۳ Valentin & Fouda

در مدیریت منابع اقتصادی برای توسعه و ۳) ظرفیت حکومت برای طراحی، تدوین و اجرای خط‌مشی‌ها و وظایف اجرایی. پس حاکمیت اعمال اقتدار اداری، سیاسی و اقتصادی در مدیریت امور یک کشور در تمامی سطوح آن است و دستگاهی که مسئولیت اعمال حاکمیت را بر عهده دارد، حکومت نامیده می‌شود (ویس^۱، ۲۰۰۰). حکمرانی ترکیبی از سنت‌ها، ارزش‌ها و نهادها است که در یک کشور مورد استفاده قرار می‌گیرد و شامل روند انتخاب، پاسخگویی و جایگزینی دولت، احترام و حقوق شهروندان و ظرفیت دولت برای تدوین و اجرای سیاست‌ها است. همچنین حکمرانی سیستم پیچیده‌ای از تعاملات بین ساختارها، سنت‌ها، کارکردها یا مسئولیت‌ها و فرایندها یا عملکردها است که به وسیله سه ارزش کلیدی یعنی پاسخگویی، شفافیت و مشارکت مشخص می‌شود. حکمرانی مستلزم حکومت جامعه مدنی است که در تمام سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی معنا می‌یابد (دورنبوس^۲، ۲۰۰۳). حکمرانی خوب به اصطلاح هنجاری است که باید به اقتضای بستر تعریف شود، لذا نیاز به بومی‌سازی حکمرانی خوب بیش از پیش احساس می‌شود، هر چند ایده حاکمیت خوب در مفهوم کلی آن در ایران مطرح شده است (یوساف، ایهسان و ایلاهی^۳، ۲۰۱۶). حکمرانی خوب دارای پنج بعد است. ۱) بعد مشارکت: در این بعد تنظیم روابط خارجی با رویکرد حفظ منافع ملی و ایفای نقش فعال و مؤثر در منطقه و جهان و تنظیم رابطه دولت و مردم مبتنی بر مشارکت‌جویی، شراکت‌جویی، اعتماد متقابل و نمایندگی است. شاخص‌هایی که در سطوح سازمانی برای این بعد از مدل حکمرانی خوب ارائه می‌شود شامل حق اظهار نظر، آزادی سیاسی، انتخابات و تکثرگرایی رسانه‌ها است. ۲) پاسخگویی: بر اساس این بعد محدودی که حکومت به انتظارت مردم توجه داشته و برای برآورده‌سازی آن‌ها تلاش کند، اطلاع‌رسانی برای شفافیت عملکرد دولت است و در این بعد آزادی بیان، اجتماعات و رسانه‌ها وجود دارد. شاخص‌هایی که در سطوح سازمانی برای این بعد از مدل حکمرانی خوب ارائه می‌شود عبارتند از شفافیت، اعتماد و مسئولیت‌پذیری. ۳) عدالت و برابری: این بعد توانایی حکومت در ایجاد فرصت‌های برابر برای شهروندان است. شاخص‌هایی که در سطوح سازمان برای این بعد ارائه می‌شود شامل کیفیت مقررات، انصاف،

---

1. Weiss

2. Doornbos

3. Yousaf, Ihsan & Ellahi

تساوی مقررات، توزیع عادلانه و حاکمیت قانون می‌باشد. ۴) حاکمیت قانون: این بعد به حدودی که کارگزاران و مردم به قواعد اجتماعی باور دارند و برای حاکمیت آن ایستادگی می‌کنند و به طور خاص کیفیت خط‌مشی‌ها اشاره دارند. شاخص‌هایی که در سطوح سازمانی برای این بعد بیان می‌شوند شامل اجرای عادلانه قوانین، حمایت از حقوق افراد، نظام قضایی مستقل، مسئولیت‌پذیری و اجماع‌سازی هستند. ۵) کارایی و اثربخشی دولت: این بعد به رعایت ارزش‌های اسلامی، انقلابی و ملی از سوی حکومت و تعمیق آنها در میان شهروندان اشاره دارد. شاخص‌هایی که در سطوح سازمانی برای این بعد مطرح می‌شود شامل کنترل فساد، توانایی رقابت جهانی، ثبات سیاسی، فقدان آشوب و کارایی قضایی می‌باشند (ره‌نورد و عباس‌پور، ۱۳۸۶).

با اینکه پژوهش‌هایی درباره مسئولیت اجتماعی و حکمرانی خوب انجام شده، اما پژوهشی منسجم درباره مدل مسئولیت اجتماعی اسلامی با تاکید بر حکمرانی خوب یافت نشد. برای مثال حبیبی و همکاران (۱۳۹۵) ضمن پژوهشی با عنوان مولفه‌های ارتقای مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی به این نتیجه رسیدند که پنج بعد اساسی در مدل مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی شامل ابعاد بشردوستانه، اقتصادی، قانونی، اخلاقی و فناوری است که بعد مسئولیت‌پذیری فناوری برای اولین بار در ابعاد مسئولیت‌پذیری سازمانی اضافه شد. داداشی کلایی (۱۳۹۵) ضمن پژوهشی با عنوان تبیین اصول و روش‌های مسئولیت‌پذیری از دیدگاه اسلام و دلالت‌های تربیتی آن به این نتیجه رسید که مسئولیت‌پذیری را می‌توان در دو بعد فردی و اجتماعی ملاحظه کرد و اصول و روش‌های تربیتی در چهار عنوان مسئولیت در برابر خداوند، مسئولیت در برابر خود، مسئولیت در برابر اجتماع و مسئولیت در برابر محیط زیست استنتاج گردید. در پژوهشی دیگر عابدینی و غفاری زنوزی (۱۳۹۵) ضمن بررسی تأثیر مسئولیت اجتماعی مدیران بر سرمایه انسانی با نقش میانجی اعتماد سازمانی گزارش کردند که مسئولیت اجتماعی با استفاده از اعتماد سازمانی بر سرمایه انسانی تأثیر دارد. برای افزایش مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌توان به جای قرار دادن قواعد و مقررات از پیش تعیین شده سازمانی و بدون توجه به نظرات کارکنان و دخالت آنها در وضع این قوانین از مشارکت کارکنان استفاده کرد و مدیران سازمان باید در مرحله سیاست‌گذاری سازمانی به اهمیت توجه مسئولانه نسبت به سلامتی کارکنان، افراد جامعه، محیط و وظایف محوله پی ببرند و جهت نهادینه شدن این مورد در

فرهنگ سازمانی همین امر را به کارکنان آموزش دهند. حاجی‌زاده و آورچه (۱۳۹۳) ضمن پژوهشی با عنوان مسئولیت‌پذیری اجتماعی در قرآن کریم با تاکید بر دیدگاه علامه طباطبایی در میزان به این نتیجه رسیدند که انسان موجودی اجتماعی، در اجتماع و برای اجتماع است و انسان را نسبت به برخی از مسائل مسئول دانسته و رفتار مسئولانه را از شاخص‌های انسان سالم می‌داند. بنابراین مسئولیت‌پذیری از زمینه‌های مهم مورد مطالعه جامعه‌شناسی است، لذا طرح آن در قرآن به منزله اهمیتی است که اسلام برای جامعه و زندگی اجتماعی قائل است و ضرورت شناخت و بررسی علمی این پدیده مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی را در اسلام تأیید می‌کند. در پژوهشی دیگر رهنورد و عباس‌پور (۱۳۸۶) ضمن بررسی حاکمیت خوب و امکان پیاده‌سازی آن در ایران گزارش کردند که تبیین مفهوم و ویژگی‌های حاکمیت خوب در خصوص پیاده‌سازی آن مدلی را ارائه کردند که با رویکرد معماری تدوین شده بود. معماری حاکمیت معرف فرایندی است که سعی دارد حاکمیت سنتی را به حاکمیت مطلوب انتقال دهد. همچنین بهاروداج و همکاران (۲۰۱۸) ضمن پژوهشی درباره اینکه چه زمانی و چرا سرمایه‌گذاری در مسئولیت اجتماعی می‌تواند تأثیر مثبت یا منفی بر سودآوری داشته باشد، به این نتیجه رسیدند که دو نوع مسئولیت اجتماعی داریم. یکی مسئولیت اجتماعی مرتبط با توانایی و زمینه فعالیت شرکت و دیگری مسئولیت اجتماعی غیرمرتبط با توانایی و زمینه فعالیت شرکت. تمایل مصرف‌کنندگان برای پرداخت هزینه محصول زمانی که آنها متوجه می‌شوند که شرکت در هر نوع مسئولیت اجتماعی سرمایه‌گذاری می‌کند، افزایش می‌یابد. نتایج پژوهش دروز و همکاران (۲۰۱۷) حاکی از آن بود که مؤسسات مالی بین‌المللی فعالیت‌های مسئولیت اجتماعی خود را برای توسعه داخلی خود به جای حل مسائل خارجی در نظر می‌گیرند. بنابراین برای فعالیت‌های بیشتر مسئولیت اجتماعی که توسط سازمان‌های اسلامی انجام می‌شود تا اهداف اجتماعی خود را برآورده سازند باید منابع جایگزین برای اهداف مسئولیت اجتماعی شرکت‌های مورد نیاز را در نظر گرفت. یوساف و همکاران (۲۰۱۶) ضمن پژوهشی به این نتیجه رسیدند که رابطه علی بین حکمرانی خوب و اعتماد شهروندان و اثر واسطه‌ای اقدامات غیراخلاقی تأیید شده است. این یافته می‌تواند برای خط‌مشی‌گذاری مفید باشد. زیرا از دیدگاه شهروندان، حکمرانی خوب

اعتماد شهروندان و نداشتن رفتار غیراخلاقی است. در پژوهشی دیگر هیریگوین و پولین-ریهم^۱ (۲۰۱۴) گزارش کردند که مسئولیت اجتماعی در قالب مولفه‌های منابع انسانی، رعایت حق و حقوق در محل کار، تعهد سازمانی، احترام به محیط زیست، رفتار بازاریابی و حکمرانی خوب قابل اجرا می‌باشد. نتایج پژوهش مک‌گریگور، سینگلیتون و تراتمان^۲ (۲۰۱۴) نشان داد که اگر حاکمیت قانونی، ثبات سیاسی، مکانیسم کنترل فساد و صدای مشتری و پاسخگویی وجود داشته باشد، حکمرانی خوب و رشد اقتصادی رخ خواهد داد.

مدیریت دولتی نوین راهکاری است در جهت اصلاح الگوی اداره عمومی که سعی دارد سازوکارهای بخش خصوصی را در بخش دولتی پیاده کند و قصدش دگرگونی بخش دولتی و ارتباط آن با دولت و جامعه است. از جمله ویژگی‌های رویکرد نوین مدیریت دولتی می‌توان به جلب مشارکت مردم در انجام امور و سپردن کارها به دست آنان اشاره کرد. ساختار و تشکیلات گسترده دولتی نمی‌تواند به بهره‌وری بالایی دست یابد، مگر آنکه بخش‌های عملیاتی و اجرایی خود را به دست شهروندان بسپارد و تنها نظارت و سیاست‌گذاری را از آن خود بداند. خصوصی‌سازی، مقررات‌زدایی و کاهش قوانین و ضوابط دست‌وپاگیر جلوه‌های اساسی رویکرد نوین مدیریت دولتی است که جملگی تمایل به سوی الگوهای مدیریت بخش خصوصی را نشان می‌دهد (هیوز؛ ترجمه الوانی، خلیلی شورینی و معمارزاده طهران، ۱۳۹۷). امروزه حکمرانی خوب به موضوعی مهم و اساسی در مدیریت بخش عمومی تبدیل شده است و این به واسطه نقشی است که حکمرانی خوب در تعیین سلامت اجتماع ایفا می‌نماید. حکمرانی خوب الگویی است در جهت اصلاح بخش عمومی، تسریع در مشارکت بخش خصوصی و تقویت جامعه مدنی که در نتیجه تغییر سیاست‌های بانک جهانی از رویکرد کوچک‌سازی دولت به رویکرد توانمندسازی دولت ایجاد شده است (فواندز^۳، ۲۰۱۶). با نگاهی به برخی شاخص‌های حکمرانی خوب (مشارکت، پاسخگویی، عدالت و برابری، حاکمیت قانون، کارایی و اثربخشی، مسئولیت‌پذیری و غیره) و با توجه به تعریف و هدف شکل‌گیری مدیریت دولتی نوین که از نظر گذشت می‌توان مشابهت‌ها و ارتباط بین مدیریت دولتی نوین و حکمرانی خوب را به وضوح

¹ Hirigoyen & Poulain-Rehm

² MacGregor, Singleton & Trautmann

³ Faundez

مشاهده کرد و به عبارت بیان کرد که برای تحقق اهداف مدیریت دولتی نوین یکی از ابزارها در اختیار شاخص‌ها و معیارهای حکمرانی خوب می‌باشد. هر چند در عمل پیاده‌سازی و عمل به توصیه‌های مدیریت دولتی نوین نیز می‌تواند منجر به تحقق حکمرانی خوب شود و یک رابطه دوسویه بین این دو را ملاحظه نمود. همچنین درک بهتر حکمرانی خوب می‌تواند یک مبنا یا نقشه راه مطمئنی برای قضاوت در خصوص فرایندهای آتی اصلاحات نهادی و تکامل در بخش دولتی فراهم نماید (شیروانی و رجیبی فرجاد، ۱۳۹۰).

با توجه به اهمیت مسئولیت اجتماعی در سازمان‌ها و شرکت‌ها، تمایل به تحقیق در زمینه مسئولیت اجتماعی سازمان‌های اسلامی در جهت تلاش برای دوباره‌سازی شیوه‌های مسئولیت اجتماعی چنین سازمان‌هایی با نقش‌هایی که انتظار می‌رود سازگار با شریعت باشند در حال افزایش است. از سوی دیگر هجوم مدرنیته به دنیای اسلام مساله اصلی دنیای اسلام در دو قرن اخیر بوده که واکنش‌های متفاوتی را هم در پی داشته است. در همین راستا یکی از مسائل مورد مطرح، ابهام در رابطه دوسویه جنبش‌های اجتماعی اسلامی و مدرنیته غربی می‌باشد که در چارچوب هویت و انطباق‌سازی مورد مطالعه قرار نگرفته است. در واقع جنبش‌های اجتماعی نوین اسلامی در دهه‌ها اخیر تابعی از دو روند بازسازی هویتی و انطباق‌سازی بوده است. این در حالی است که این دو روند خود میان دو مؤلفه سنت و تجدد در نوسان است (حساس یگانه و برزگر، ۱۳۹۳). اینکه یک جنبش اجتماعی تا چه میزان برای بازیابی هویت خود به عناصر سنتی در قالب ارزش‌های اسلامی رجوع کند و همچنین در پیگیری روند انطباق‌سازی چگونه از گفتمان مدرنیسم بهره گیرد، الگوهای متفاوتی را به‌ویژه برای عمل سیاسی می‌آفریند. بنابراین جنبش‌های اجتماعی نوین اسلامی درگیر یک چارچوب ارجاعی است که همزمان دو روند متباین را پی می‌گیرد که یکی احیای ارزش‌های اسلامی و دیگری پذیرش گفتمان مدرنیسم است. همچنین حکمرانی خوب شبکه تعاملات بین دولت، بخش خصوصی و جامعه مدنی است. دولت در هسته مرکزی این تعاملات قرار داشته و حکمرانی خوب از طریق ارتباط سازنده این سه بخش ایجاد می‌شود. مسئولیت اجتماعی اسلامی عاملی است که در بستر حکمرانی خوب اتفاق می‌افتد. سازمان‌های رعایت‌کننده اصول اخلاقی و قانونی می‌توانند به نحو شایسته‌ای از عهده مسئولیت‌های اجتماعی خود برآیند. در نتیجه هدف این مطالعه مدل‌سازی معادلات ساختاری مسئولیت اجتماعی اسلامی با تکیه بر مدیریت دولتی نوین از نوع حکمرانی خوب بود.

روش تحقیق

این پژوهش کاربردی از نوع کیفی بود. به عبارت دیگر هر مطالعه‌ای جهت حصول اهداف تحقیق گاه از یک روش و یا از چندین روش استفاده می‌کند. مطالعه حاضر نیز به طور ماهوی از نوع تحقیقات غیرتجربی و در سطح توصیفی - تحلیلی انجام شد. در بخش اول پژوهش اقدام به انجام مطالعه تطبیقی در خصوص موضوع مطرح شد و سپس اقدام به انجام مصاحبه در خصوص بررسی‌های صورت گرفته و نیز مولفه‌های شناسایی شده شد. همچنین برای بررسی رابطه بین مولفه‌های شناسایی شده از تکنیک‌های مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده شد. به طور کلی در این پژوهش به تبیین مسئولیت اجتماعی از دیدگاه اسلام و سایر مکاتب پرداخته شد. یکی از موضوعات مورد بررسی چگونگی نگاه اسلام به مسئولیت‌های اجتماعی بود. بنابراین ضمن ارائه تعاریفی از مسئولیت اجتماعی و حکمرانی خوب با مروری بر مفاهیم به مبانی فلسفی دیدگاه‌های مسئولیت اجتماعی در ابعاد عمومی، کلاسیک و اسلامی پرداخته شد. برای شناسایی معیارها و بیان روابط بین معیارها پس از مطالعه ادبیات پژوهش‌های مرتبط و مصاحبه با مدیران وزارت خانه ارتباطات و فناوری اطلاعات از تکنیک غربال‌گری فازی و مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده شد.

یافته‌ها

نتایج ابعاد و مولفه‌های مسئولیت اجتماعی اسلامی در جدول ۲ شرح داده شده است.

جدول ۲. نتایج ابعاد و مولفه‌های مسئولیت اجتماعی اسلامی

ابعاد	تعداد مولفه‌ها	مولفه‌ها
اقتصادی	۴	مسئولیت مالی و امنیت اقتصادی، کنترل و مبارزه با فساد، قانع بودن و دوری از حرص و توجه به سود جامعه
اجتماعی - سیاسی	۵	رعایت عدالت اجتماعی، مشارکت شهروندان، پاسخگویی اجتماعی، ثبات سیاسی و عدم خشونت و حق اظهار نظر
قانونی	۴	اجابت قانون، حقوق مساوی، کیفیت مقررات و حاکمیت قانون
اخلاقی	۴	احترام به ارزش‌ها و هنجارها، اعتقادات و باورها، برابری اجتماعی و رعایت هنجارهای اجتماعی
نوع‌دوستی	۴	احسان، وقف، امر به معروف و نهی از منکر و حفظ محیط زیست

طبق نتایج جدول ۲ مسئولیت اجتماعی اسلامی دارای پنج بعد اقتصادی (۴ مؤلفه)، اجتماعی - سیاسی (۵ مؤلفه)، قانونی (۴ مؤلفه)، اخلاقی (۴ مؤلفه) و نوع‌دوستی (۴ مؤلفه) است. نتایج ابعاد و مولفه‌های حکمرانی خوب در جدول ۳ شرح داده شده است.

جدول ۳. نتایج ابعاد و مولفه‌های حکمرانی خوب

ابعاد	تعداد مولفه‌ها	مولفه‌ها
مشارکت	۴	حق اظهار نظر، آزادی سیاسی، انتخابات و تکرنگرایی رسانه‌ها
پاسخگویی	۳	شفافیت، اعتماد و مسئولیت‌پذیری
عدالت و برابری	۵	کیفیت مقررات، انصاف، تساوی مقررات، توزیع عادلانه و حاکمیت قانون
حاکمیت قانون	۵	اجرای عادلانه قوانین، حمایت کامل از حقوق افراد، نظام قضایی مستقل، مسئولیت‌پذیری و اجماع‌سازی
کارایی و اثربخشی	۴	کنترل فساد، توانایی رقابت جهانی، ثبات سیاسی و فقدان آشوب و کارایی قضایی

طبق نتایج جدول ۳ حکمرانی خوب دارای پنج بعد مشارکت (۴ مؤلفه)، پاسخگویی (۳ مؤلفه)، عدالت و برابری (۵ مؤلفه)، حاکمیت قانون (۵ مؤلفه) و کارایی و اثربخشی (۴ مؤلفه) است. نتایج شاخص‌های برازندگی مدل مسئولیت اجتماعی اسلامی با تاکید بر حکمرانی خوب با رویکرد مدل‌سازی معادلات ساختاری در جدول ۴ شرح داده شده است.

جدول ۲. نتایج شاخص‌های برازندگی مدل مسئولیت اجتماعی اسلامی با تاکید بر حکمرانی خوب با رویکرد مدل‌سازی

معادلات ساختاری					
شاخص‌های برازش	χ^2/df	GFI	RMSEA	NFI	CFI
آماره	۲/۲۵	۰/۹۳	۰/۰۷	۰/۹۴	۰/۹۶
حد پذیرش	کمتر از ۳	۰/۹	کوچک‌تر از ۰/۰۸	۰/۹	۰/۹
		بالاتر	بالاتر	بالاتر	بالاتر

طبق نتایج جدول ۴ شاخص برازندگی مجذور کای به درجه آزادی (χ^2/df) با مقدار ۲/۲۵، شاخص نیکویی برازش (GFI) با مقدار ۰/۹۳، شاخص ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA) با مقدار ۰/۰۷، شاخص برازش هنجار شده (NFI) با مقدار ۰/۹۴ و شاخص برازش مقایسه‌ای (CFI) با مقدار ۰/۹۶ حاکی از برازش خیلی خوب مدل می‌باشند. در نتیجه می‌توان گفت که مدل مسئولیت اجتماعی اسلامی با تاکید بر حکمرانی خوب برازش خیلی خوبی دارد. بنابراین مدل مسئولیت اجتماعی اسلامی با تاکید بر حکمرانی خوب به همراه ضرایب استاندارد با رویکرد مدل‌سازی معادلات ساختاری در نمودار ۱ ارائه شد.

نمودار ۱. مدل مسئولیت اجتماعی اسلامی با تاکید بر حکمرانی خوب به همراه ضرایب استاندارد با رویکرد مدل‌سازی

معادلات ساختاری

بحث و نتیجه‌گیری

مسئولیت اجتماعی متغیر مهمی در سازمان‌ها برای بهبود وضعیت کلی آنان است و دیدگاه‌های مختلفی درباره مسئولیت اجتماعی وجود دارد که با توجه به بافت و فرهنگ کشور ما مسئولیت اجتماعی اسلامی می‌تواند اهمیت و جایگاه ویژه‌ای داشته باشد. همچنین هجوم مدرنیته به دنیای اسلام مسأله اصلی دنیای اسلام در دو قرن اخیر بوده که واکنش‌های متفاوتی را هم در پی داشته است. در همین راستا یکی از مسائل مورد مطرح، ابهام در رابطه دوسویه جنبش‌های اجتماعی اسلامی و مدرنیته غربی می‌باشد. علاوه بر آن مسئولیت اجتماعی اسلامی عاملی است که در بستر حکمرانی خوب اتفاق می‌افتد. بنابراین هدف این مطالعه مدل‌سازی معادلات ساختاری مسئولیت اجتماعی اسلامی با تکیه بر مدیریت دولتی نوین از نوع حکمرانی خوب بود.

نتایج نشان داد که مسئولیت اجتماعی در سبک اسلامی در پنج بعد اقتصادی، اجتماعی - سیاسی، قانونی، اخلاقی و نوع‌دوستی و حکمرانی خوب در پنج بعد مشارکت، پاسخگویی، عدالت و برابری، حاکمیت قانون و کارایی و اثربخشی دولت قرار گرفت. همچنین مدل مسئولیت اجتماعی اسلامی با تاکید بر حکمرانی خوب با رویکرد مدل‌سازی معادلات ساختاری برآزش خیلی خوبی داشت. این نتایج از جهاتی با نتایج پژوهش‌های حبیبی و همکاران (۱۳۹۵)، داداشی کلایی (۱۳۹۵)، عابدینی و غفاری زنوزی (۱۳۹۵)، حاجی‌زاده و آورجه (۱۳۹۳)، رهنورد و عباس‌پور (۱۳۸۶)، بهاردواج و همکاران (۲۰۱۸)، دروز و همکاران (۲۰۱۷)، یوساف و همکاران (۲۰۱۶)، هیریگین و پولین-ریهم (۲۰۱۴) و مک‌گریگور و همکاران (۲۰۱۴) همسو بودند. برای مثال حبیبی و همکاران (۱۳۹۵) ضمن پژوهشی به این نتیجه رسیدند که مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی شامل ابعاد بشردوستانه، اقتصادی، قانونی، اخلاقی و فناوری است. در پژوهشی دیگر داداشی کلایی (۱۳۹۵) گزارش کرد که مسئولیت‌پذیری را می‌توان در دو بعد فردی و اجتماعی ملاحظه کرد و اصول و روش‌های تربیتی در چهار عنوان مسئولیت در برابر خداوند، خود، اجتماع و محیط زیست قابل ذکر است. رهنورد و عباس‌پور (۱۳۸۶) ضمن پژوهشی حاکمیت خوب و امکان پیاده‌سازی آن را شرح دادند. همچنین بهاردواج و همکاران (۲۰۱۸) ضمن پژوهشی به این نتیجه رسیدند که دو نوع مسئولیت اجتماعی شامل مسئولیت اجتماعی مرتبط با توانایی و زمینه فعالیت شرکت و مسئولیت اجتماعی غیرمرتبط با توانایی و زمینه فعالیت شرکت وجود دارد. در پژوهشی دیگر یوساف و همکاران

(۲۰۱۶) گزارش کردند که رابطه علی بین حکمرانی خوب و اعتماد شهروندان و اثر واسطه‌ای اقدامات غیراخلاقی تأیید شده است و از دیدگاه شهروندان، حکمرانی خوب شامل اعتماد شهروندان و نداشتن رفتار غیراخلاقی است. هیریگوین و پولین-ریهم (۲۰۱۴) ضمن پژوهشی به این نتیجه رسیدند که مسئولیت اجتماعی در قالب مولفه‌های منابع انسانی، رعایت حق و حقوق در محل کار، تعهد سازمانی، احترام به محیط زیست، رفتار بازاریابی و حکمرانی خوب قابل اجرا می‌باشد.

پژوهش حاضر ابعاد و مولفه‌های مسئولیت اجتماعی (ابعاد شامل اقتصادی، اجتماعی - سیاسی، قانونی، اخلاقی و نوع‌دوستی) و همچنین ابعاد و مولفه‌های حکمرانی خوب (ابعاد شامل مشارکت، پاسخگویی، عدالت و برابری، حاکمیت قانون و کارایی و اثربخشی دولت) را تشریح کرد و بر اساس نتایج با روش مدل‌سازی معادلات ساختاری مدلی از مسئولیت اجتماعی اسلامی با تأکید بر حکمرانی خوب را طراحی و ارائه کرد. با توجه به نتایج و بر اساس نظریات اندیشمندان مکاتب مختلف و با بررسی دیدگاه‌های موجود بحث مشروعیت از طریق انجام مسئولیت اجتماعی از جمله موضوعات مهم برای سازمان‌ها و جوامع است. جوامع و به تبع آن سازمان‌ها نیز از طرق مختلف در پی کسب مشروعیت هستند. البته نه به خاطر نگران بودن از وضعیت فعلی جامعه، بلکه در پی کسب سود و منافع حاصل از این مشروعیت می‌باشند. برخلاف دیدگاه‌های موجود، در اسلام عمل به مسئولیت اجتماعی و مسئول بودن در برابر هم‌نوع‌ها بر اساس آموزه‌های قرآنی به‌عنوان یک تکلیف الهی مطرح شده است، حتی اگر به ظاهر به نفع فرد یا سازمان و یا جامعه نباشد. اسلام نه تنها فرد را در مقابل خود و خداوند مسئول و متعهد می‌داند، بلکه فرد را از نظر اجتماع هم مسئول و متعهد می‌داند. انسان در طول زندگی ناچار به معاشرت با دیگران است و در همین راستا دین اسلام وظایفی را برای افراد نسبت به یکدیگر تعیین کرده است که همان مسئولیت اجتماعی است. پیامبر اکرم (ص) در حدیثی می‌فرماید «کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیت» که بر اساس آن مشخص می‌شود تمامی افراد جامعه نسبت به هم مسئولیت و وظیفه دارند.

بر اساس نتایج پیشنهاد می‌شود که سازمان‌ها و شرکت‌ها ابعاد و مولفه‌های مسئولیت اجتماعی اسلامی با تأکید بر حکمرانی خوب را در تصمیم‌گیری‌ها مد نظر قرار داشته باشند. پیشنهاد دیگر لزوم توجه مسئولان به ابعاد مسئولیت اجتماعی اسلامی برای استخدام کارکنان و پایبندی خود

مسئولان و سازمان به ابعاد حکمرانی خوب می‌باشد که با استفاده از این راهکار می‌توان یک مزیت رقابتی ایجاد کرد و هم به ارتقای کارکنان و هم به ارتقای سازمان رسید. در پیشنهادها دیگر می‌توان به تبیین، ترویج و فرهنگ‌سازی مسئولیت اجتماعی اسلامی با تاکید بر حاکمیت خوب در سازمان‌ها و استفاده از ابعاد و مولفه‌های شناسایی شده برای تربیت کارکنان و مدیران و نهادینه ساختن ابعاد و مولفه‌ها در آنها اشاره کرد. از آنجایی که در مدل مسئولیت اجتماعی اسلامی با تاکید بر حکمرانی خوب بر همه ابعاد و مولفه‌ها توجه شده و همه آنها در قالب یک مدل نهایی طراحی گشته، لذا می‌تواند در سیاست‌گذاری در حوزه مدیریت و ارتقای کیفیت سازمان‌ها مؤثر واقع شود.

منابع

- ابراهیمی، لقمان؛ منصوری، احمد و رحمانی احمدآبادی، لقمان. (۱۳۹۳). بررسی رابطه بین مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها (CSR) و رعایت حقوق مصرف‌کننده (مطالعه موردی: سیستم بانکی شهرستان بوکان).
- فصلنامه مدیریت صنعتی**، ۹(۳۰)، ۸۵-۹۶.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۱). **گستره دین**. قم: انتشارات اسراء.
- حاجی‌زاده، مهین و آورجه، محی‌الدین. (۱۳۹۳). مسئولیت‌پذیری اجتماعی در قرآن کریم با تاکید بر دیدگاه علامه طباطبایی در المیزان. **دوفصلنامه تفسیر پژوهی**، ۱(۱)، ۱۵۵-۱۲۵.
- حبیبی، نوید؛ وظیفه‌دوست، حسین و جعفری، پریش. (۱۳۹۵). مولفه‌های ارتقای مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی. **فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی**، ۲۲(۲)، ۱۴۵-۱۲۵.
- حساس یگانه، یحیی و برزگر، قدرت‌الله. (۱۳۹۳). مبانی نظری مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و پارادایم تحقیقاتی آن در حرفه حسابداری. **فصلنامه علمی پژوهشی حسابداری مدیریت**، ۷(۲۲)، ۱۳۳-۱۰۹.
- داداشی کلایی، فاطمه. (۱۳۹۵). **تبیین اصول و روش‌های مسئولیت‌پذیری از دیدگاه اسلام و دلالت‌های تربیتی آن**. پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی دانشگاه مازندران.
- رستگار، عباسعلی؛ اکبرزاده صفوئی، مرتضی و زنگیان، سمیه. (۱۳۹۶). بهره‌گیری از اصول رهبری اخلاقی چین باستان برای ارتقای مدیریت نوین. **مجله اخلاق زیستی**، ۷(۲۵)، ۸۲-۶۴.
- رؤیایی، رمضانعلی و مهردادوست، حسین. (۱۳۸۸). بررسی نقش مدیران فرهنگی در ارتقای مسئولیت اجتماعی (بررسی موردی: مدیران تک پست سازمان صدا و سیما). **پژوهش‌نامه علوم اجتماعی**، ۳(۳)، ۵۹-۴۳.
- رهنورد، فرج‌الله و عباس‌پور، باقر. (۱۳۸۶). حاکمیت خوب و امکان پیاده‌سازی آن در ایران. **مجله مطالعات مدیریت**، ۱۴(۵۵)، ۳۸-۲۵.
- سجادی، سیدابراهیم. (۱۳۸۸). قرآن و بازتاب تربیتی روابط چهارگانه انسان. **فصلنامه پژوهش‌های قرآنی**، ۱۵(۶۰-۵۹)، ۹۰-۱۳۹.

- سردارنیا، خلیل‌اله و شاکری، حمید. (۱۳۹۳). تبیین حکمرانی خوب در نهج‌البلاغه با رویکرد روشی زمینه‌گرا. **مجله مطالعات حقوقی**، ۶(۴)، ۲۷-۵۳.
- شیروانی، علیرضا و رجبی فرجاد، حاجیه. (۱۳۹۰). حکمرانی خوب با تاکید بر سازمان‌های غیردولتی. **فصلنامه رسالت مدیریت دولتی**، ۲(۳)، ۲۹-۳۷.
- عابدینی، بیژن و غفاری زنوزی، مهرداد. (۱۳۹۵). تأثیر مسئولیت اجتماعی مدیران بر سرمایه انسانی با نقش میانجی اعتماد سازمانی. **مطالعات مهندسی صنایع و مدیریت تولید**، ۲(۴)، ۸۸-۹۹.
- عزیزی، نرجس و محسنی، رضا علی. (۱۳۹۶). مقایسه ابعاد مسئولیت اجتماعی شرکتی در بانک ملت با تاکید بر مدل ۴ بعدی کارول (مطالعه موردی: مشتریان بانک ملت در شهر تهران). **مجله مطالعات علوم اجتماعی ایران**، ۱۴(۵۵)، ۱۳۹-۱۲۱.
- گلی، علی؛ خوزین، علی؛ اشرفی، مجید و نادریان، آرش. (۱۳۹۷). شناسایی مولفه‌های مسئولیت اجتماعی و اخلاق حرفه‌ای کارکنان (مطالعه موردی). **فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی**، ۱۲(۲)، ۱۸۷-۲۰۱.
- نجف بیگی، رضا. (۱۳۸۳). **سازمان و مدیریت**. تهران: مرکز انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.
- نیکومرام، هاشم و فیض‌آبادی، بهنام. (۱۳۸۹). مسئولیت اجتماعی از دیدگاه اسلام. **پژوهش‌نامه مسئولیت اجتماعی**، ۱۸(۶۱)، ۸۶-۶۹.
- هیوز، آون. (۱۳۹۷). **مدیریت دولتی نوین** (ترجمه سیدمهدی الوانی، سهراب خلیلی شورینی و غلامرضا معمارزاده طهران). تهران: انتشارات مروارید.
- Aluchna, M. (2010). Corporate social responsibility of the top ten; Examples taken from the warsaw stock exchange. **Social Responsibility Journal**, 6(4), 611-626.
- Banerjee, S., Wathieu, L. (2017). Corporate social responsibility and product quality: Complements or substitutes. **International Journal of Research in Marketing**, 34(3), 734-745.
- Bhardwaj, P., Chatterjee, P., Dogerlioglu Demir. K., & Turut, O. (2018). When and how is corporate social responsibility profitable? **Journal of Business Research**, 84, 206-219.
- Darus, F., Ahmad Shukri, N., Yusoff, H., Ramli, A., Mohamed Zain, M., & AbuBakar, N. (2017). Empowering social responsibility of Islamic organizations through Waqf. **Research in International Business and Finance**, 42, 959-965.
- Devaney, L. (2016). Good governance? Perceptions of accountability, transparency and effectiveness in Irish food risk governance. **Food Policy**, 62, 1-10.
- Doombos, M. (2003). Good governance: The metamorphosis of policy metaphor. **Journal of International Affairs**, 1, 3-17.
- Faundez, J. (2016). **Good government and law. Legal and institutional reform in developing countries**. New York: Springer Publish.
- Hirigoyen, G., & Poulain-Rehm, T. (2014). The corporate Social responsibility of

- family businesses: An international approach. **International Journal of Financial Studies**, 2, 240-265.
- MacGregor, S., Singleton, N., & Trautmann, F. (2014). Toward good governance in drug policy: Evidence, stakeholders and politics. **International Journal of Drug Policy**, 25(5), 931-934.
- Robinson, S., & Eilert, M. (2018). The role of message specificity in corporate social responsibility communication. **Journal of Business Research**, 90, 260-268.
- Rodriguez-Fernandez, M. (2016). Social responsibility and financial performance: The role of good corporate governance. **BRQ Business Research Quarterly**, 19, 137-151
- Samet, M., & Jarboui, A. (2017). How does social responsibility contribute investment efficiency? **Journal of Multinational Financial Management**, 40, 33-46.
- Valentin Ngobo, P., & Fouda, M. (2012). Is good governance good for business? A cross-national analysis of firms in African countries. **Journal of World Business**, 47, 435-449.
- Weiss, T. G. (2000). Governance, good governance and global governance, conceptual and actual challenges. **Third World Quarterly**, 21(5), 795-815.
- Yousaf, M., Ihsan, F., & Ellahi, A. (2016). Exploring the impact of good governance on citizens' trust in Pakistan. **Government Information Quarterly**, 33, 200-209.